

soe gheen luyden aen de hant en heeft om te versiene ter bewaernisse der stad van Utrecht." Op de avond van 27 februari kwam Megen al in Utrecht aan; de volgende dag trokken zijn troepen, tien vendels, de stad binnen.

Na een lange tijd van vrees en onzekerheid was Utrecht eindelijk veilig gesteld voor de aanslagen van Brederode; de schoolmeester van de St. Hiëronymus-school konstateerde met vreugde: „Aldus en hebben wij, god danck, noyt beter niet gehad, dan nu."

Megen zelf nam zijn intrek in het Catharijneconvent in de Lange Nieuwstraat; zijn manschappen werden bij de burgers ingekwartierd.

De Antwerpse Lutheraan Godevaert van Haecht merkte terecht op naar aanleiding van de bezetting van Utrecht door Megen „welck den prinsche van Oraenghien en meer andere seer mishaechede, sorgende (vresende), dat den aangrijp van Brederode op Utrecht niet wel te werckce gaen en soude."

Van een aanslag van Brederode op Utrecht was dan ook geen sprake meer; Brederode, vermoedelijk door Oranje voor de komst van Megen gewaarschuwd, was intussen uit Vianen naar Amsterdam vertrokken, waar hij voorlopig verhinderde, dat daar regeringstroepen werden ingenomen. Oranje liet, als stadhouder van Holland, Brederode in Amsterdam rustig zijn gang gaan; hij wachtte eerst drie weken met zich over de gebeurtenissen te Amsterdam uit te spreken en toen deelde hij vaag mee, dat hij door een bode aan Brederode zijn mening wel te kennen zou geven.

Margaretha trad intussen krachtig op en tenslotte zag Brederode het nutteloze van zijn gewapend verzet in; hij scheepde zich in en vertrok naar de Oostfriese haven Emden. Megen trok nu ook naar Amsterdam en heeft nog geuzentropen van Brederode achtervolgd; tijdens deze achtervolging hebben zijn troepen de boeren grote overlast bezorgd „hare goederen spolieerende (plunderende) en berovende onder het dexel (voorwendsel) van dat se Geus waren en de Geusen wel getraceert en gunste betoont hadden."

Om Utrecht volledig in bedwang te houden, moesten de calvinisten op 24 juni 1567 en volgende dagen hun wapens komen inleveren in het kasteel Vredenburg in tegenwoordigheid van Megen en Bossu; deze

laatste Zuidnederlandse edelman was voorlopig als plaatsvervanger van Oranje, die naar het Duitse rijk was uitgeweken, tot stadhouder over Utrecht aangesteld.

Megen en Aremberg hadden er al tegen het eind van 1566 voor gezorgd, dat in hun gewesten geen calvinistische preken meer gehouden werden. Beide graven bleven trouwe aanhangers van de regering, ook toen Alva tot landvoogd over de Nederlanden was aangesteld. Toen Lodewijk van Nassau, de jongere broer van de prins van Oranje, in april 1568 Groningen binnenviel en Aremberg uit Brussel snel naar het noorden trok, om de geuzen uit zijn gewesten terug te drijven, trok ook Megen naar het noorden, om Aremberg te hulp te komen.

Hij kwam echter te laat, want Aremberg was toen juist bij Heiligerlee door Lodewijk van Nassau verslagen; Aremberg zelf kwam in die slag om het leven. Megen trok nu snel naar de stad Groningen en zorgde ervoor, dat de geuzen zich niet van deze plaats konden meester maken:

„Hij (Megen) 't gevaar van Groeningen overwegende, trok spoediglijk daar binnen en vergaderde daar al 't volk, dat hij bij malkander kon krijgen, opdat het zelfde niet in Lodewijks handen zou vallen."

Als trouw aanhanger van de regering werden de provincies van Aremberg, Groningen, Friesland, Drente en Overijsel, nu aan Megen toevertrouwd.

Op 7 januari 1572 is Megen te Zwolle onverwachts gestorven „onghetrouwt sonder kinderen, wel eenighe bastaerden."

Voor stadhouders, die tijdens de opstand tot aan hun dood trouw, aan de Spaagse koning bleven, richtte men in ons land bij voorkeur geen standbeelden op. Ik ken slechts twee uitzonderingen:

voor Caspar de Robles, Heer van Billy, die Megen als stadhouder over de noordelijke gewesten opvolgde, staat een standbeeld, de zogenaamde Stenen Man, op de dijk bij Harlingen. De andere uitzondering is het standbeeld van Charles de Brimeu, graaf van Megen, op het Graaf de Brimeuplein in de plaats Megen.

*H. F. van Riellaan 3
Utrecht*

Dr A. van Hulzen

EEN MIDDELEEUWSE HOFSTEDEN BIJ DE BILT

Het uitgestrekte moerasgebied, dat was gelegen ten oosten van de Vecht, vormde tot ver in de middeleeuwen een natuurlijke barrière tussen het Sticht en Gooiland. Eerst in de tweede helft van de 15e eeuw begon de ontginning van het veen haar voltooiing te naderen. Hierdoor werd een definitieve afbakening van de Stichts-Gooise grens noodzakelijk, hetgeen

echter aanleiding gaf tot grote onenigheid. Aan Hollandse zijde heerste namelijk de opvatting dat deze grens van oudsher gelopen zou hebben vanaf de Leeuwenpaal ten noord-westen van Eemnes, via De Vuursche en de hofsteden van Elten naar de Vecht bij Breukelen; een opvatting die door de Stichtenaren werd bestreden. Een voor de Hollanders vervelende

bijkomstigheid was de onzekerheid omtrent de ligging van de hofstede van Elten, een bouwwerk dat zou dateren uit de tijd dat de abdis van Elten het wereldlijke gezag over het Gooi had uitgeoefend. De talrijke geschillen over de Gooise grenswestie en de in verband daarmee gevoerde processen sleepten zich voort tot in de 16e eeuw. In de jaren 1525-1527 verrichtte de Naardense secretaris Pieter Aelmanszoon daarom in opdracht van de centrale overheid te Den Haag een onderzoek naar de grenzen van Gooiland en de vermoedelijke ligging van de hofstede van Elten. Ten einde zekerheid hieromtrent te verkrijgen, maakte hij enkele tochten door de omliggende gebieden. De vier rapporten, die hij naar aanleiding van deze expedities heeft geschreven, zijn in 1933 uitgegeven door prof. Enklaar onder de titel: „Zestiende-eeuwsche wandelingen door Nederland”.

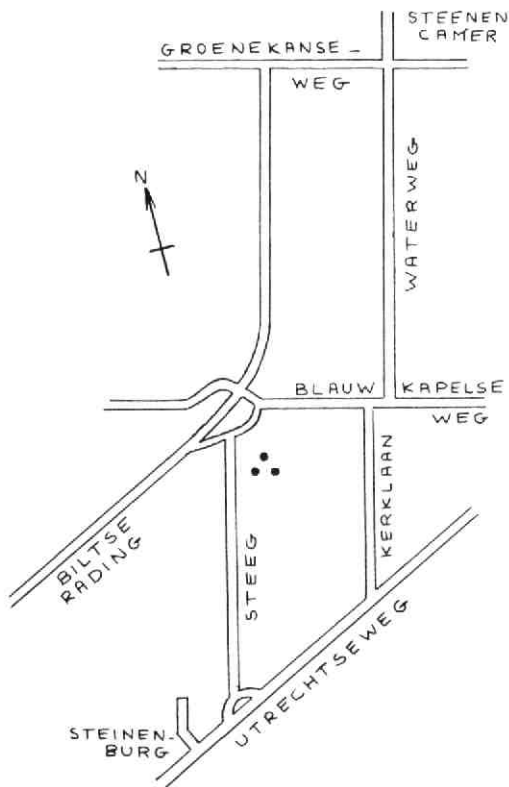
Zo heeft Pieter Aelman verslag gedaan van een voettocht naar de omgeving van het dorp De Bilt, waar hij de restanten van een versterkte hofstede had aangetroffen!; „Utrecht den Wittevrouwenpoort uytgaende den Steenstraet langes tottet convent van Vreendael toe, soe leyt Vreendael an de zuytsijde van denselven Steenstraet. Ende van tvoirs. convent den Steenstraet voirt oestwart opgaende omtrent III^c treden, zoe leyt aldair te slinckerhant off an de noortsijde van den straet het huys ende hoffstede van Ari-aen Ghijsbertszoen, dair hij woent; ende vandaen te veltwert nedergaende van den straet noortoest op nae de huysinge, dair Albert van Kuyl op woent, die nyet verde vaneen gelegen en zijn, zoe leyt tusschen beyde die hoffsteden die hoffstede . . . , dat die hoffstede zoude zijn van de abdisa van Elten. Ende zoe ick Peter Aelman van Naerden . . . die vestigia van deselve hoffstede gevonden en gesien hebbe, zoe heeft die begraven geweest wel mit dre grafften. Oeck soe vynt men dairbynnen zekere puyn offte steenen stucken onder die aerde, dair tshijnt, dat een zware toren heeft gestaen. Oeck soe siet men dair die plaetse, alst schijnt, dat die sael ende ander getymmert heeft gestaen. Ende schijnt wel, dattet een grote starcke hoffstede heeft geweest. Oeck staet daer weynich dorren ende wast en zeker hout in de wallen, dat nu an de aerde toe off was gehouden ende wechgebracht.

Item van de voirs. hoffstede voort tot Goylant wart noortoest opgaende, zoe strect dat totten Steenen Camer toe wel een halve mijle lanck, dat al geseyt wart een goet ende heerlickheyt te wesen - die put ende galge voeren mach -, nu toebehorende den monicken van Oestbroeck, die dat noemen aldair het goet offte heerlickheyt Over die Vecht²⁾”.

Op grond van deze gegevens kunnen we de ligging van de „hofstede van Elten” bepalen. Het convent Vredendaal, dat was gelegen ten zuiden van de Steenstraat - tegenwoordig Utrechtseweg genaamd -, moet worden gesitueerd in de gemeente De Bilt tegenover de huidige Steinenburglaan. Ongeveer 300 treden ten oosten van Vredendaal stond de hofstede van Adriaan Ghijsberts, waar Pieter Aelman „te velt-

wert” ging. Nu begint er op ca. 200 meter ten oosten van de Steinenburglaan, ter hoogte van een benzinestation, inderdaad een steeg, die in noord-oostelijke richting naar de Blauwkapelseweg loopt.

Vermoedelijk bereikte Pieter Aelman via dit pad het huis van Albert van Kuyl, die weer op ongeveer een halve mijl ten zuiden van de hofstede Steenen Camer woonde. Waar deze Steenen Camer precies heeft gestaan is niet geheel duidelijk, maar we kunnen haar zonder enige twijfel localiseren in de nabijheid van de huidige gelijknamige straat. We zullen de woning van Albert van Kuyl dus moeten zoeken aan of nabij de Blauwkapelseweg. Dit betekent dat de overblijfselen

van de zogenaamde hofstede van Elten gelegen moeten hebben aan de steeg tussen de Steenstraat en de Blauwkapelseweg.

Inmiddels rijst de vraag of we deze ruïne inderdaad mogen identificeren als de echte hofstede van Elten.

Uiteraard is het niet onmogelijk dat er ooit een dergelijke hofstede heeft bestaan. De abdij Elten bezat immers sinds de tweede helft der 10e eeuw uitgebreide goederen in het Gooi, waarvan een vronhoeve het middelpunt zal hebben gevormd. Niettemin moet het

uitgesloten worden geacht dat deze hoeve gelegen was buiten het eigenlijke Gooiland in een tot de 12e eeuw nog onontgonnen gebied. We kunnen de vermeende hofstede van Elten, die door Pieter Aelman werd gesitueerd in het gerecht Overdevecht, echter naar alle waarschijnlijkheid vereenzelvigen met de hofstede Overdevecht. Volgens de bekende „Nieuwe Caerte van de Provincie van Utrecht“ van Bernard de Roy uit 1696 heeft de hofstede Overdevecht even ten zuiden van de Blauwkapelseweg gestaan. Bovendien wordt in een leenacte uit 1446 een stuk land ge-localiseerd „affter aen den sloet van der hoffstede Over die Vechte, streckende van lande, dat Deric Taetzen toebehoort, mytter *steghe* opstreckende van de Steenwege, mytten gerichte, tyns ende tienden, dair boven naeste gelant is ter Bilt wart die abt van Oestbroeck ende ter stat wart Willam over die Vechte“³⁾. Uit deze passage kunnen we opmaken dat het betreffende perceel en de hofstede gelegen waren aan een steeg ten noorden van de Steenstraat, ongetwijfeld dezelfde steeg waarvan in het voorgaande sprake was. Blijkens de omschrijving van Pieter Aelman moet de hofstede Overdevecht, met haar drie grachten en toren, een kasteelachtig aanzien hebben gehad. Wellicht kan archeologisch onderzoek ter plaatse meer zekerheid hieromtrent verschaffen.

De hofstede, die nog in 1446 werd vermeld, moet niet lang daarna in verval zijn geraakt. De heerlijkheid Overdevecht was al in 1438 in het bezit van de fami-

lie Van Zuilen van Nijveelt gekomen. Nadat er in 1475 een verdeling in de lengte had plaatsgevonden, werden rond 1490 beide helften door de gebroeders Roelof en Steven van Nijveelt verkocht aan de abt van Oostbroek. Sindsdien heeft Overdevecht deel uit gemaakt van het aangrenzende gerecht Oostbroek.

Danangdreef 22
Utrecht

Hans Lagers

Noten:

- 1) Enklaar, „Zestiende-eeuwsche wandelingen“, 171-172.
- 2) De rechtshoofdelijkheid Overdevecht was gelegen in het westen van de huidige gemeente De Bilt.
- 3) Maris, *Repertorium*, 38.

Literatuur:

- C. Dekker, *Het Krommerijgebied in de middeleeuwen* (Zutphen 1983).
- D. Th. Enklaar, *Geschiedenis van Gooiland, I, De Middeleeuwen* (Amsterdam 1939).
- D. Th. Enklaar, „Zestiende-eeuwsche wandelingen door Nederland“ in: *Bijdr. en Meded. Hist. Gen.* 54 (1933) 125-172. [ook verschenen als boek (1934)].
- M. K. E. Gottschalk, „De ontginning der Stichtse venen ten oosten van de Vecht“ in: *Tijdschrift KNAG* 73 (1956) 207-222.
- A. J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, I, De Nederstichtse leenacten* ('s-Gravenhage 1956).

TWEE 19DE EEUWSE SCHILDERIJEN MET „DE SMEETOREN EN DE GEERTEKERK“

Twee schilderijen, waarop de Smeetoren en de Geertekerk centraal staan, lijken op het eerste gezicht bijzonder veel op elkaar. Zo verdacht veel zelfs, dat men geneigd is aan één maker te denken. Dat is beslist niet het geval zoals valt af te leiden uit opschriften op de schilderijen, waarvan het ene zich bevindt in het Centraal Museum (afb. 1) en het andere in het St. Eloyengasthuis (afb. 2), beide te Utrecht.

Het schilderij in het Centraal Museum draagt onderaan links de naam van de maker, L. D. Backer, en het jaartal 1822¹⁾. Bij het schilderij in het St. Eloyengasthuis is het jaartal vermeld op de lijst: 1892. Verder staat daar, dat de voorstelling geschilderd is door J. W. Schubart, eerste huismeester van dat gasthuis. Enkele details (zoals bijvoorbeeld het bijna identieke vissertje, dat op beide schilderijen links onder te zien

is) laten vermoeden dat Schubart niet onbekend was met het zeventig jaar eerder ontstane schilderij van Backer.

Hoe gelijkend de voorstellingen van de beide schilderijen op het eerste gezicht ook mogen zijn, toch namen de beide amateur-schilders een geheel ander standpunt in voor hun weergave van een stukje Utrecht. Backer keek vanaf de Catharijnesingel in zuidelijke richting op de stad Utrecht; Schubart daarentegen keek richting noord.

Op beide schilderijen is rechts de Geertekerk weergegeven en links de Smeetoren, die als sterrekundig observatorium was ingericht. Bij Backer is links van de Smeetoren het Bartholomeusgasthuis te zien. Bij Schubart is dat gasthuis rechts van de Smeetoren te